

O DREVNOM SJAJU BUGARŠTICA

Josip Kekez, *Bugaršćice*, »Čakavski sabor«, Split 1978.

Olinko Delorko

Onoga koji prati i voli hrvatsku poeziju, bez obzira da li je pisana ili usmena, i koji se pored toga voljenja, prema njoj kritički odnosi, posebno će obradovati uspjela zbirka *Bugaršćice* Josipa Kekeza koju je godine 1978. objavio »Čakavski sabor« u Splitu.

Ali prije nego nešto napišem o samoj vrlo vrijednoj Kekezovoj zbirci, htio bih upozoriti čitača kako se prema skupini usmene poezije pod tim nazivom (ili onim mnogo raširenijim »bugaršćice«) naša kritička misao, bilo ona koja je pratila usmenu bilo ona koja je pratila pisanu poeziju, nije pokazala osobito pažljivom. Da ne kažem da se štaviše pokazala i krajnje nepažljivom.

Razloga tome zacijelo je bilo više, no jedan od glavnih čini mi se da je bio taj, što je unatoč tome što je sva odreda bila nađena među Hrvatima i u krajevima koje Hrvati nastavaju nosila ime neodgonetnuta značenja, a osim toga što je i pjevala o junacima i o događajima koji nisu bili samo hrvatski, a zatim što je svojim oblikom, a i svojim formuliranjem pojedinih događaja i čuvstava jako odudarala od usmene poezije, kakva je bila ona koju je bilježio (ili dobivao zabilježenu) Vuk Stefanović Karadžić, a s kojom su je i naši i strani proučavači više-manje jedino i uspoređivali, pa nakon toga uspoređivanja uočavajući različnost u odnosu jedne na drugu, sumnjali u identičnost bugaršćica kao narodne poezije. A kad tamo i u ovom Kekezovu izboru nekoliko je njih koje imaju svoje varijante u usmenim pjesmama, samo drukčije metričke strukture i koje su kasnije zapisane nego one. Evo tih bugaršćica: br. 1 (*Marko Kraljević i brat mu Andrijaš*), br. 12 (*Smrt Despota Uuka*), br. 15 (*Kako je Novaku utekla vila, njegova ljubovca*), br. 16. (*Marko Kraljević i Arapka djevojka*), br. 41 (*Uijala se slavna kruna*) itd.

No o toj pojavi ja sam već pisao, samo na drugi način, u nekim svojim člancima kad sam se u njima dodirivao i bugaršćica ili kako ih Kekez ispravniije zove »bugaršćica«.

Zanimljiva je bila ta zabluda, koja je dosta dugo trajala, osim kod nekih oštroumnijih pojedinaca, koje i Kekez u svom uvodu spominje. A toj zabludi se pridružila i ona koja je zbog toga što takve pjesme nisu bile zabilježene ni na jednom mjestu u izravnu dodiru s kazivačima u toku devetnaestoga i prve polovine dvadesetoga stoljeća, počela sumnjati da one i zbog toga nisu prave narodne pjesme, nego da ih je ispjevala neka učena glava (dakako ne jedna nego više takvih učenih glava).

Čitajući, kako sam već naglasio, samo Vukove zapise, ti su proučavači, doživljavajući u bugaršticama znatno drukčiju atmosferu pjesnikovanja nego je bila ona u tim Vukovim zapisima i pokraj sličnih junaka, nekih sadržaja, pa i stanovitih figura, ostajali zbunjeni. Jer se nisu znali (ili nisu htjeli) sjetiti, da su se te bugaršnice kao pratnja stare pisane hrvatske poezije, njegovane uz more kao što su se i te bugaršnice njegovale, sasvim lijepo prema njoj odnosile, hoću da kažem onako kako se više-manje svaka usmena poezija odnosi prema svojoj pisanoj. Ili kako se najveći dio Vukovih zapisa odnosio prema pisanoj poeziji srpske književnosti na primjer u pjesmama Branka Radičevića, Đure Jakšića ili Jovana Zmaja-Jovanovića (ovoga potonjega posebno u zbirci *Snohvatice*).

Zanimljivo je da je tim zabludama kumovalo i mišljenje, kako naša stara pisana poezija, u jakoj zavisnosti od one susjedne na Apeninskom poluotoku, nije bila dovoljno prožeta našim izvornim duhom, pa da je kao takva dobrim dijelom djelovala kao tuđinka, a posebno u odnosu na svoju usmenu poeziju (dakle vukovskog tipa, op. O. Del.). Takvo netočno mišljenje što ga je iznio Stanko Vraz u članku *O Dubrovčanima* (v. A. Barac, *Hrvatska književna kritika. I. Od Uraza do Markovića*, MH, Zagreb 1950, str. 35-36) imalo je jaka odjeka, a ne znam u kolikoj mjeri i danas ne zavodi na krivi put slabije upućena čitača, što se tiče odnosa između naše starije pisane poezije i njezine sestre usmene poezije. Uostalom evo ulomka iz toga Vrazova članka izravno navedena, bez moga prepričavanja: »Da su i plodovi romantičke poezije talijanske, koja je već onda dovršavala zlatni svoj vijek, imali upliv na stvore pjesnika dubrovačkih, toga nitko pametan tajiti ne može, koji znade, koli usko bio je onda Dubrovnik skopčan s prekomorskom susjednom Italijom, po blagom vezu trgovine i društvenog života. Koji dvoji o temelju ovih naših riječi, ne treba mu ništa nego da uspoređi našeg *Osmana* sa Tassovim *Gerusalemme liberata*. Kao što su vitezi i viteškinje u '*Osmanu*' samo po imenu slovinski, a srce i duša u njih je romanska, tako isto priznat će svaki nestrani istraživač stvari, da su Dubrovčani naši više po licu (formi) jezika negoli po materiji (duhu) ili skladu njegovom Slovinci. Pa tko se o razlogu tih riječi nije već osvjedočio, toga upućujemo, neka postavi naše klasike dubrovačke uz narodne pjesme, poslije toga opet uz pjesnike talijanske zlatnog vijeka, pa da rasudi s dušom jedno spram drugomu, a ja kriv, ako ne ispovjedi, da su po duhu srodniji s Talijanima, ne-

goli sa pjesmama naroda svoga, koje su pravo i jedino mjerilo i narodnog duha.«

Naravno da te Vrazove misli opovrgava dobrim dijelom (ostavimo li po strani sadržaje koji i nisu tako bitni za neki pjesnički umotvor a pogotovo ne u Gundulićevo vrijeme, vrijeme tolikih posudaba s te strane) ne jedan nego znatan broj pjesnika koji su stvarali u drevnom Dubrovniku, a onda i u ostalim gradovima uz more (na koje se Vrazove misli, premda ih on nije izričito spomenuo i te kako odnose, a uostalom kako bi se mogle i ne odnositi kad tvore čvrstu nedjeljivu cjelinu s njim). Pa dok sam s ovim sudom zaokupljen pomišljam na tvorevine Šiška Menčetića, Džore Držića, Mavra Vetranovića, Marina Držića, Džona Palmotića, Petra Hektorovića, Hanibala Lucića, Brne Krnarutića i dr.

Jer srodnost mnogih trenutaka koja se očituje u posebnu formuliranju izvjesnih stanja u radovima malo prije spomenutih autora u stihu naše pisane književnosti i bugarštica, onome koji zna savjesno i oštroumno čitati, sprve je uočljiva. Bez obzira što same bugarštice imaju dosta dodirnih točaka, što se tiče i formuliranja nekih stanja a i nekog posebno naglašenog čuvstvovanja, sa čitavim nizom drugih usmenih pjesama, koje su nađene kao i one u istim predjelima te također pripadaju stvaralačkom geniju onoga življa koji ih je stvorio i sačuvaov. U koliko su se mjeri hrvatska usmena i hrvatska pisana poezija znale približiti jedna drugoj i prije romantičkog razdoblja, može nam poslužiti kao primjer Držićev umotvor *Odiljam se...* u *Kanconijeru* Nikše Ranjine i umotvor *Graphkova pjesma* u pastirskom romanu *Planine* Petra Zoranića.

Za te činjenice znade otprilike i Josip Kekez, priređivač zbirke *Bugaršćice* i one posljednje se i dodiruje u svom uvodu kad rasuđuje na str. 6 (vidi odjeljak *A. Građa*): »Za drugo ćemo pak kazati još toliko da se naše doba okreće jednom drugačijem tipu poezije, koji se razlikuje od poezije prezentirane u prošlim razdobljima. Prazninu koja je nastala nakon maksimalne zasićenosti tzv. junačkom pjesmom, popunjena primarno starinska usmena poezija, više naklonjena lirskom ugođaju, bilo da se bilježi u naše dane, obično u Dalmaciji (npr. Delorko) bilo da se objavljuje iz starijih rukopisa. Ponovno smo u trenutku kad se zanimanje za usmenu književnost počelo javljati, jer način kako nam je u nedavnoj prošlosti bila predočivana — usko i jednostrano, uvijek s istim oblicima i gotovo uvijek s istim primjerima — bio nas je doveo dotle da smo najradije okrenuli leđa jednoj vrlo bogatoj i raznolikoj, a uz to i vlastitoj književnoj baštini. A bez prošlosti još nitko nije spoznao sadašnjost a nekmoli da bi se mogao pripremiti za budućnost.«

U tom ulomku pojam »junačke pjesme« treba poistovjetiti, ako sam dobro shvatio Kekezevo razlaganje, s pojmom Vukovih zapisa takve junačke pjesme kao i onih zapisivača koji su Vuka za toga rada u stopu slijedili, ili mu nastojali biti što više nalik. Jer upravo starinska narodna poezija koja se bilježi u naše dane ili objavljuje iz starih ru-

kopisa, kako veli J. Kekez, pokazala je kako bugarštice ne samo da nisu tuđinke u odnosu na staru hrvatsku pisanu poeziju nego da to one nisu i u odnosu na onu usmenu, samo ako se ovu potonju potraži na mjestu na kojemu je i treba tražiti, a to znači najvećim dijelom u krajevima uz more, поближе rečeno u predjelima gdje se i bugarštice nje govalo.

U znatnom broju usmenih pjesama zabilježenih u toku devetnaestoga stoljeća, a zatim i prve polovice dvadesetoga, pa i nešto kasnije, nerijetko se susrećemo s nečim što nas tako neodoljivo podsjeća na ugođaj bugarštice, bez obzira na metričku strukturu i duljinu takve pjesme. Kao na primjer i u ovom dijelu umotvora, kojega je zapisao u prvoj polovici devetnaestoga stoljeća Šime Ljubić na otoku Hvaru, a glasi:

I s tim ide Ive na vojnicu
Od sunca se štitom zaštituje
a od grada vezanom mahramom
i doleti u Carigrad lipi.

Isto su tako blizi ugođaju bugarštice i ovi stihovi zapisani u Istri:

Vsu noć kragulj prežunbori, moj gospodine,
na onom stolu od mramora, moj gospodine,
za one svilne rukavice, moj gospodine!

Pa onda ovaj djelić u pjesmi iz Hrvatskog primorja, koju je zabilježio krajem prošlog stoljeća Stjepan Mažuranić, a u kojem se djeliću opisuje vraćanje s borbe klonula ratnika:

Već u jednoj ruci nosi
polomljeno bojno koplje,
a u drugoj ruci nosi
pokrhane buzdohane,
a uza se junak nosi
pribijenu misirkinju

a koji nas opis podsjeća na nekoga od poraženih bojovnika iz skupine koju je svojim moćnim kistom dočarao Velasquez na svome glasovitom platnu *Predaja Brede*. Dakle opise u kojima ima mnogo viteškog duha, a zatim i one posebne uljuđenosti tako tipične i za pisanu i za usmenu poeziju Zapada, nije trebalo tražiti — što se tiče bugarštica — u drugim predjelima, osim u onima gdje su one nađene. Kao i za znatan broj drugih usmenih umotvora, njihove braće, premda drugačijeg metričkog ustrojstva. Zbog toga je sasvim u redu kad Josip Kekez odlučno otklanja Srijemsku teoriju po kojoj su bugarštice došavši iz dubokog zaleđa prošle preko Srijema prije nego su došle u naše predjele uz more, a njihovi se likovi kod srpske srijemske vlastele pod ugarskom vlašću naučili udvornu ponašanja i skladnu izražavanju a ne u predje-

lima gdje su nađene. A uostalom kao da tih osobina ne pozna, i to u obilju, i pisana i usmena poezija tih predjela i kao da se te dvije poezije istog jezičnog izraza nisu kultivirale i u naprednim dalmatinskim gradovima i u visoko civiliziranim selima njihove bliže i dalje okolice (ovu posljednju formulaciju preuzeo sam od Matije Murka).

Dovoljno je posegnuti u ma koju zbirku kojoj je usmena građa u stihu iz tih krajeva odnosno iz predjela uz more i samo malo nešto dalje od toga mora to jest iz predjela koje nastavaju Hrvati, pa da se s tim osobinama susretnemo. Kao na primjer i u ovoj počasnici s otoka Brača, zapisanoj u osamnaestome stoljeću:

Dva u lugu nikom biše
 kî junaka opaziše..
 Reče jedan: »Ustanimo,
 ter na njega mi udrimo!«
 Reče drugi: »Nemoj toga
 ti činiti radi Boga,
 jere ako on dočeka,
 nek nas majka već ne čeka!«
 Na tvoje poštenje,
 čaša i pojenje!

I gdje su ljubavna očitovanja, kao u ovoj usmenoj romanci iz Jablanca pod Velebitom i pored stanovitog pretjeravanja, koji s te strane podsjeća na neke radove španjolskog *Romancera*, postigla ovako i fin i bizaran oblik:

Misec zajde, junak projde
 prida dvore divojčine.
 Vriskom konjić zavriskuje,
 probudi se divojčica
 pa proklinje mlad junaka:
 »Proklet bio, mlad junače,
 što mi razbi sanke moje,
 sanke moje i sâm svoje?«
 Al govori mlad junače:
 »Ne budali, divojčice,
 što ti žališ sanke svoje,
 a ne žališ trude moje;
 troje čizme razdero sam
 tvomu dvoru dolazeći,
 tri klobuka rasklimo sam,
 tvom se rodu klanjajući!«

A ne smijemo zaboraviti pri ovome rasuđivanju da su se u Dalmaciji izvodile viteške igre u nekoliko gradova još u prošlom stoljeću,

a dvije od njih, to jest korčulanska *Moreška* i sinjska *Alka*, sačuvale su se i do dana današnjega.

Pa prema tome, zbog čega se riječi koje u srdžbi upućuje sestra Pavla Banovića i bratučeda budimskoga kralja nepoznatu junaku, a u stvari svome vjereniku Marku Kraljeviću, ne bi sasvim lijepo uklapale u nešto viteško a i u nešto urbano formuliranje dviju malo prije navedenih pjesama:

Ako k tebi, hurjatine, pod šatore ja ušetam,
hoću tebi zaisto kordu tvoju ugrabiti,
paka ću je odnijeti rođenomu bracu momu,
čijem ću haštnit naranče po džardinu braca moga!

A što se tiče jače naglašenih štokavskih elemenata u netom navedenu ulomku iz bugarštice *Kad je Marko Kraljević poljubio vjerenicu, a ona ga nije poznala* treba samo znati da je štokavština, uz čakavštinu i kajkavštinu, kad se prijede na šire područje hrvatskog usmenog pjesništva njezin neotuđivi dio i da se pomiješana s tim dvama narječjima pojavljuje u nemalobroju naših narodnih umotvora i s vrlo mnogo uspjeha.

Kekezova se zbirka *Bugarščice, starinske hrvatske narodne pjesme* sastoji od uvoda koji je podijeljen na četiri dijela. A. *Građa*, B. *Klasifikacija i odgovor na pitanje što je zapravo bugarščica*, C. *Termin i geneza* i D. *Tragovi bugarščica u pisanoj književnosti*. Na kraju tih dijelova nalaze se *Bilješke*, a iza tih bilježaka popis važnije literature. Znatno veći dio zbirke zauzeli su tekstovi bugarščica kojih je četrdeset i devet na broju. Te je bugarščice Kekez podijelio na četiri dijela: 1. *Tipične*, 2. *S infiltracijom epskoga*, 3. *Lirsko-epske* i 4. *Mjesne: Peraške i druge*. Na kraju zbirka završava s *Rječnikom manje poznatih riječi te Kazalom pjesama po početnom stihu*. U zbirci su donešena i četiri snimka, od kojih jedan prikazuje naslovnu stranu Gundulićeva djela *Pjesni pokorne kralja Davida* (Rim 1621) a jedan lik Sibinjanina Janka (Janosa Hunyjadija), popularnog junaka ne samo bugarščica nego i ostalih naših narodnih pjesama.

U prvom dijelu svoga uvoda to jest u onome kojemu je naslov A. *Građa*, Kekez piše u kojim djelima i na kojim mjestima su se sačuvale bugarščice počev od dviju Hektorovićevih objavljenih u *Ribanju* (XVI stoljeće) pa do Petrisovih zapisa iz Vrbnika na otoku Krku (početak druge polovice XIX stoljeća) koje je publicirao Vjekoslav Štefanić u svojoj zbirci *Narodne pjesme otoka Krka* (Zagreb 1944). Dakako da kad piše o publiciranim bugarščicama priređivač spominje Miklošićevu zbirku tiskanu godine 1870. u Beču i zbirku *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa* Baltazara Bogišića tiskanu godine 1878. u Biogradu (Beogradu). Među najbrižnije sabirače bugarščica koji su nam poznati, spadaju svakako Đuro Matijašević i Josip Betondić. Ima i anonimnih sabirača tih pjesama i njihovi se zapisi

nalaze na primjer i u *Dubrovačkom rukopisu* što ga čuva pod br. 4091 Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, itd.

U drugom dijelu svoga uvoda, to jest u onome kojemu je naslov *B. Klasifikacija i odgovor na pitanje što je zapravo bugarščica*, Kekez objašnjava opravdanost svoje kvalifikacije tih pjesama, određuje vrijeme kad su se te pjesme prvi put pojavile (XIV stoljeće) kao i kad su posljednji primjerci tih pjesama bili zabilježeni ili nađeni (druga polovica XIX stoljeća). U tom dijelu svoga uvoda Kekez hvali antologiju Miroslava Pantića *Narodne pesme u zapisima XU-XVIII veka*, Beograd 1964, dok se ne slaže s kvalifikacijom M. S. Lalevića koji se također tim pjesmama bavio, bilo da je o njima pisao bilo da ih je objavljivao. U tom dijelu svoga uvoda priređivač piše (v. str. 20): »Bugarščicu treba smatrati prvenstveno lirskom pjesmom jer njezina tehnika kazivanja nije epska nego lirska«. Na ovom mjestu neka mi bude dozvoljeno spomenuti kako su kod B. Crocea lirska i poetska sinonimi za uspjelo pjesničko oblikovanje bez obzira o kojoj se vrsti književnog djela radi. U istom dijelu svoga uvoda Kekez spominje i neke bugarščice koje su nađene nešto dalje od mora to jest dublje na kopnu kao što je *Popevka od Svilojevića*, pa jedan dio bugarščice što ga je naveo nekom prilikom Juraj Križanić.

U trećem dijelu svoga uvoda to jest u onome kojemu je naslov *C. Termin i geneza*, Kekez nakon podrobnog ispitivanja prihvaća misao da su ime bugarščice te pjesme dobile po glagolu bugariti, što znači pjevati, a ne po zemlji Bugarskoj otkuda da su tobož došle k nama s izbjeglicama s Balkana. U četvrtom dijelu svoga uvoda to jest u onome kojemu je naslov *D. Tragovi bugarščice u pisanoj književnosti*, priređivač nastoji što uvjerljivije pokazati kako su te pjesme u stanovitu srodstvu i što se tiče izraza i što se tiče osjećanja s produktima stare hrvatske pisane poezije, naravno u onoliku srodstvu u koliko već znaju biti te dvije poezije u svim onim književnostima koje ih na svoju sreću imaju i to od dosta dalekih vremena.

U Kekezovoj zbirci nisu donesene sve bugarščice nego jedan dio njih i to onaj koji se činio priređivaču najuspjelijim. Pa zaista u sva četiri odjeljka ima poneka od njih koja posebno zadržava čitačevu pažnju svojom krepkom pjesničkom konkretizacijom, na kakvu inače nije naviknut i u nekim najznačajnijim tvorevinama naše pisane poezije. Dok to iznosim pomišljam na umotvore *Marko Kraljević i brat mu Andrijaš*, *Majka Margarita*, *Molitva divojčina*, *Popijevka Radića Ukojevića* u prvome odjeljku; *Vojevode Radosave Siverinski i Ulatko Udinski*, *Smrt Miloša Dragilovića*, *Kad je Marko Kraljević poljubio vjerenicu, a ona ga nije poznala*, *Kako je Novaku utekla vila, njegova ljubovca* u drugome odjeljku; *Popevka od Svilojevića*, *Sestra Ivaniša, bana hrvatskoga*, *Banović Strahinja* u trećemu odjeljku itd.

Najmanje posebno uspjelih umotvora ima u četvrtome odjeljku. Ali i u pjesmama koje nisam posebno spominjao zbog njihove umjetničke valjanosti, ima dijelova koji su vrijedni ne samo jednog pažlji-

vog čitanja nego i više takvih čitanja, kao na primjer i ovaj završetak pjesme kojoj je naslov *Smrt Despota Uuka*:

Paka uzmi, Jakšiću, sve ostale konje moje,
konje moje odvedi u klisuru kamenitu,

Jakšiću nebore,
gdi se nigda ne nahodi ni trave ni bistrje vode,
neka i konji poznadu da ne imaju gospodara,
moj brate Jakšiću,
pak odvedi Barbaru tja u donju Hrvatiju,
gdi to nikad, moj Mitre, kleti Turci ne dohode,
Vjera ih ubila,
da mi ne bi sramote nakon mene učinili.

Pri čemu se »donja Hrvatija« (kraj gdje treba da se skloni njegova žena Barbara) pričinja čvrsto zaštićenim predjelom Vuku Despotu naviklu na tolike sukobe s neumoljivim i vrlo brojnim neprijateljem, koji svijet u kome mu je bilo suđeno živjeti neprekidno uhodi te zarobljava ili lišava života i gdje je prirodna smrt ratnika to jest ona u vlastitu krevetu, kao što je i njegova u ovoj pjesmi iz Dubrovnika (XVII stoljeće), bila prava rijetkost.

A da i ne spominjem one konje zatjerane u kamenitu klisuru kako bi uginuli bez trave i bistrje vode a ne dopali u neprijateljske ruke, kad im već gospodar mora umrijeti i koji konji svojom nazočnošću u toj ulozi podsjećaju na uzbuđljive trenutke u nekima od posebno uspjelih cantosa Ezre Pounda.